

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі

«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»

Кафедра славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі

Кафедра гісторыі Беларусі

Да 90-годдзя Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г.

**АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ
САЦЫЯЛЬНАЙ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ
(канец XVIII – пачатак XX ст.)**

*Матэрыялы Рэспубліканскай
навукова-тэарэтычнай канферэнцыі
г. Мінск, 23 лютага 2007 г.*

ЗМЕНА ўРАДАВАЙ АГРАРНАЙ ПАЛІТЫКІ ў БЕЛАРУСІ ў СУВЯЗІ І ПАЎСТАННЕМ 1863-1864 ГГ.

Рацько А.Ф.

г. Мінск, БДПУ, даклад

Уздым нацыянальна-вызваленчага руху ў Польшчы, які выліўся ва ўзброены паўстанне 1863 г. і перакінуўся ў Беларусь і Літву, прымусіў царызм перагледзець тут сваю палітыку, у тым ліку і аграрную. Паміж царскімі ўладамі і паўстанцамі пачалася барацьба за прыцягненне сялян на свой бок. 20 студзеня 1861 года імператарскія ўлады выдалі Маніфест, па якому ўся зямля, што знаходзілася ў карыстанні сялян, пераходзіла ў іх уласнасць без выкупу. Сяляне павінны былі выплачваць толькі падатак на зямлю. Памешчыкі атрымлівалі кампенсацыю за зямлю, якая адыходзіла ва ўласнасць сялян [1, с. 486]. Фактычна зямля перадавалася сялянам за выкуп, бо кампенсацыя памешчыкам магла быць ажыццэўлена ў першую чаргу за кошт сялянскага зямельнага падатку.

Адносна беззямельных сялян, а таксама тых, у каго памешчыкі мелі частку зямлю напярэдадні рэформы 19 лютага 1861 г., у Маніфесте нічога не адзначалася. Акрамя таго, многія з памешчыкаў, у тым ліку і ўладальнікі зямлі паўстанцаў, іншы раз ігнаравалі распараджэнні рэвалюцыйных улад аб змяненні ўласнасці зямлі.

Тым не менш аграрныя дэкрэты паўстанцаў спрыялі пад'ёму сялянскага руху на заходніх землях, што стварала надзвычай небяспечную для імператарскага самадзяржаўя сітуацыю. Асабліва актыўнымі ўдзельнікамі паўстання ў гэтых рэгіёнах былі сялянскія дзяржаўныя і сялянскія каталікі, што жылі ў беларускіх паветах Нясвіжскай і Гродзенскай губерняў. Гэтыя губерні былі бліжэй да цэнтра паўстання ў Польшчы, а таксама тут праводзілася мэтанакіраваная работа сарваць мясцовыя рэвалюцыйныя арганізацыі на чале з К. Каліноўскім, каб перацягнуць паўстанне і перацягнуць сялян на свой бок, урад вымушаны быў падняць меры прэемстваў, якія ўнеслі істотныя змены ў "Мясцовыя палажэнні аб паўстанцы 1861 г.", прынятыя для беларускіх губерняў.

Па ініцыятыве міністра ўнутраных спраў П.А. Валуева і генерала-лейтэнанта А.А. Сабурова ў выйшаў указ аб абавязковым выкупе сялянскіх надзелаў у губернях Гродзенскай, Мінскай і Ковенскай губернях, латгаліскіх паветаў Віленскай губерні, які падрываў магчымую сацыяльную базу паўстання. Указам таксама назначалася паверка павіннасцей, прызначаных сялянам па ўставам 1861 года.

Для яе правядзення ўтвараліся асобныя паверачныя камісіі. Часоваабавязанае становішча сялян спынялася з 1 мая 1863 г. З гэтага часу яны пераводзіліся ў разрад сялян-уласнікаў і да складання выкупных грамат павінны былі плаціць выкупныя плацяжы за зямлю (зніжаныя на 20 %) у павятовыя казначэйствы. Паверачныя камісіі павінны былі скласці выкупныя акты. Сяляне, якія знаходзіліся на баршчыне, з гэтага часу пераводзіліся на аброк [2, с. 367].

Указ І сакавіка супярэчыў “Палажэнням” ад 19 лютага 1861 г., але расійскі Урад пайшоў на яго прыняцце, баючыся далейшага пашырэння паўстанцкага руху. На Магілёўскую, астатнія паветы Віцебскай губерняў гэты ўказ не распаўсюджваўся. Тут паўстанцкія атрады ў той час не паяўляліся, сярод памешчыкаў было шмат рускіх і прыбалтыйскіх немцаў, сярод сялян пераважалі прамаслаўныя. Акрамя таго, царызм баяўся ісці на ўступкі сялянам у рэгіёнах, якія межаваліся з рускімі губернямі, каб не выклікаць у іх абвастрэння сялянскай барацьбы супроць памешчыкаў.

Між тым, у маі 1863 г. галоўным начальнікам Заходняга краю замест Назімава назначаецца М.М. Мураўёў – былы Віленскі і Магілёўскі губернатар, актыўны ўдзельнік падаўлення паўстання 1830-1831 гг., прыхільнік перадавання прыгоннага права (не пагадзіўшыся з правядзеннем сялянскай рэформы 1861 г., ён пайшоў у адстаўку з пасады міністра дзяржаўных маёмасцей). Назначэнне М.М. Мураўёва на пасаду Віленскага генерал-губернатара выклікала ўражанне ў асяроддзі мясцовай шляхты. Як паведамляў у сваім данясенні ў Санкт-бург начальнік корпуса жандармаў, М.М. Мураўёва тут памятаюць “... як чалавек прызмерна строгага і нават жорстакага”. У данясенні таксама адзначаецца, што паўстанцы актыўна прыцягваюць на свой бок мясцовых сялян [1, с. 119].

Важнай задачай, якую паставіў Аляксандр II перад Віленскім генерал-губернатарам, з’яўлялася канчатковае падаўленне ўзброенага паўстання і перамога краю ад усіх паўстанцкіх атрадаў. З першых дзён свайго знаходжання М.М. Мураўёў паказаў, якімі метадамі ён будзе наводзіць парадак. У 1863 г. за чытанне ў касцёле рэвалюцыйнага маніфеста ў Вільні быў прызначаны каваль Станіслаў Ішора [1, с. 522-523]. Усяго ў краі было пакарана 13 тым, чалавек. З іх 123 былі павешаны ці растрэляны, 12355 сасланы ў ссылку ці паліцыі па месцу жыхарства, 3776 чалавек высланы без следства і ў ссылку [1, с. 119].

М.М. Мураўёў прыводзілі ў жах дваранства заходніх губерняў. Але Віленскі губернатар лічыў больш важным ліквідаваць матэрыяльную аснову паўстання. У чэрвені 1863 г. М.М. Мураўёў 2 красавіка 1863 г. Віцебскаму губернатару паведаваў, што адбывалася канфіскаваць зямлю з сядзібамі ў тых аднадворцаў і ўдзельнікаў прамалі ўдзел у паўстанні ці толькі спачувалі паўстанцам [1, с. 119].

У ліпені 1863 г. М.М. Мураўёў падпісаў аб’яву насельніцтву краю, у якой адзначаўся, што запоздраны ў спачуванні паўстанцам, браць пад вачэйнае ваеннаму суду, а на іх маёмасці накладваць секвестр. Сродкі,

атрыманы ад продажу рухомай і нерухомай маёмасці, накіроўваць на пакрыццё расходаў па ліквідацыі паўстання і дапамогу тым, хто пацярпеў ад паўстанцаў [1, с. 530].

Секвестраваныя маёнткі канфіскоўваліся ў казну, калі іх уласнікі прызнаваліся віноўнымі і прыгаварваліся ваенным судом да розных мераў пакарання. Секвестр здымаўся па распараджэнню М.М. Мураўёва, калі ўладальнікі маёнткаў апраўдваліся.

Акрамя гэтага, па прапанове Віленскага генерал-губернатара, на ўсё ўладальнікаў зямель у заходніх губернях быў накладзены часовы дзесяціпрацэнтны грашовы збор, які накіроўваўся на пакрыццё расходаў урада па падаўленню паўстання. Так званы "узмоцнены" – 20-30% – збор накладаўся на маёнткі тых памешчыкаў, якія так ці інакш удзельнічалі ў паўстанні. Памешчыкі рускія і нямецкія былі абкладзены пяціпрацэнтным зборам, але хутка яго памеры быў скарачаны да 2,5 – 1,5%. У 1863 г. пазямельны збор з даходаў у памешчыкаў Заходняга краю склаў каля 2,6 млн. рублёў [4, с. 75-76].

Між тым узмацняюцца хваляванні сялян Віцебскай губерні, на якіх у лістападзе 1 сакавіка 1863 г. не быў распаўсюджаны. Па ініцыятыве М.М. Мураўёва ўрадавае пытанне абмяркоўвалася ў Пецярбурзе. 2 лістапада 1863 г. быў выдадзены ўказ аб спыненні з 1 студзеня 1864 г. у Магілёўскай губерні і беларускіх паветах Віцебскай губерні абавязковых адносін сялян з памешчыкамі, і на 20% зніжэнне памер выкупных плацяжоў [2, с. 370].

М.М. Мураўёў лічыў, што вяртанне сялянам адабраных у іх на працягу рэформы 19 лютага 1861 г. зямель будзе спрыяць незалежнасці сельскага насельніцтва ад памешчыкаў і тым самым паслужыць умацаванню сацыяльнай базы ўрада ў Заходнім краі. 17 жніўня 1863 г. ён выдаў дыркуляр, на якім сяляне, абезьямеленыя ў прамежак часу ад складання інвентароў, гэ.зн. з 1861 года ўвядзення ўстаўных грамад. надзяляліся зямлёй ў памеры трох дзесяцін на душу. Паводле дыркуляра ад 18 кастрычніка 1863 г. сялянам, пазбаўленым зямлі перыяд пасля 20 лістапада 1857 г. і да 19 лютага 1861 г., вяртаўся поўны выкуп пры ўмове, калі ён не паступіў у надзел іншым сялянам ці не знаходзіўся ў арэндным карыстанні [5, с. 81-82].

М.М. Мураўёвым было ўзнята таксама пытанне аб надзяленні зямлёй бяззямельных участкамі батракоў і бабылёў інфляцкіх паветаў Віцебскай губерні. У афіцыйнай статыстыцы, у гэтых паветах налічвалася каля 10 тыс. бабылёў, што складала прыкладна 10% усяго насельніцтва. Галоўная праблема ў справах установа сумесна з Заходнім камітэтам 14 лютага 1864 г. ухваляўся М.М. Мураўёва. Яму было прадастаўлена права звяртацца да панаўрада прапановаю адвесці за выкуп сямейныя надзелы не менш за 1,5 дзесяціны. Батракі і бабылі, не атрымаўшыя зямлю ад памешчыкаў, забяспечваліся з казённых зямель. Адначасова ім давалася права прыпісвання таварыстваў. Таксама было прынята рашэнне аб вызваленні батракоў і бабылёў ад дзяржаўных падаткаў і збораў [2, с. 376-377].

У выніку дадатковых мерапрыемстваў расійскага ўрада, праведзеных

1864 гт., зямельны голад у беларускай вёсцы некалькі зменшыўся. З пераходам на абавязковы выкуп і надзяленнем зямлёй абеззямеленых сялян землеўладанне былых прыгонных некалькі павялічылася. Так, у Мінскай губерні колькасць надзельнай зямлі па выкупных актах у параўнанні з надзелам 1860 г. адпаведна ўстаўным граматам узрасла на 20%, у Гродзенскай губерні – на 5,4%, у Магілёўскай – на 8,9 % [5, с. 97].

Надзвычай вострай праблемай для беларускай вёскі ў парэформенны час былі сервітуты. Сервітут – юрыдычна прызнанае права карыстання чужой зямляй у вызначаных межах. Пад сервітутам у XIX ст. разумелася права сялян на прыгонныя зборы і павіннасці пасвіць жывёлу, збіраць грыбы і ягады, карыстоўваць паліва і г.д. на землях памешчыка. Да рэформы бясплатнымі сервітутамі ў беларускіх губернях карысталіся 54,3% двароў памешчыцкіх сялян, што мела амаль рашаючае значэнне для эканомікі гэтых гаспадарак. Пры ўстаўненні ўстаўных граматаў памешчыкі імкнуліся ліквідаваць правы сялян на сервітуты. У выніку рэформы сялянам было забаронена карыстацца лесам, вадкасам, выпасам. Гэта выклікала вялікую напружанасць у вёсцы, асабліва пасля паўстання 1863-1864 гт.

Распараджэннямі Віленскага генерал-губернатара ад 15 лютага і 1 ліпеня 1864 г. сервітутныя правы былых прыгонных былі адноўлены. Яны атрымалі права наглядзець на спыненне іх часоваабавязанага становішча, карыстацца зямлямі ў памешчыцкіх лясх, калі яны да адмены прыгоннага права былі прызначаны для сялян і памешчыкаў, а таксама пасвіць сваю жывёлу там, дзе яны мелі пры прыгонным праве, калі за карыстанне гэтымі выпасамі яны не адбывалі павіннасці [6, с. 46-47]. У выніку прыняцця гэтых дакументаў часткова адноўлены сервітутныя правы сялян.

У гэтых чынам, паўстанне 1863-1864 гт. выклікала перагляд унутранай палітыкі ў беларускіх землях у бок значна большага, чым раней, уліку інтарэсаў і патрэб сялянства, якое прызвана было стаць надзейнай сацыяльнай апорай дзяржавы на гэтых тэрыторыях. Віленскі генерал-губернатар М. М. Мураўёў зрабіў перагляд аграрнай рэформы ў спрыяльных для сялян адносінах.

У выніку і пасля некаторых урадавых уступак становішча сялян заставалася складаным. Захаванне феадальна-прыгонніцкіх перажыткаў (самадзяржаўе, землеўладанне, адпрацоўкі і г.д.) пагаршала становішча працоўных мас і прыводзіла да найбольш вярхоўнага барацьбу сялянства за зямлю. Палітыка царызму на заходніх землях не вырашыла “сялянскае пытанне”.

Літаратура

1. Мухомов І. Магэрыялы па гісторыі Беларусі Т. 2. (1772-1903 гт.). / Беларускі і інш. – Мінск: Выдавецтва АН БССР, 1940. – 938 с.
2. Мухомов І. А. Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 г. / Мухомовский. – М.: Издательство социально-экономической мысли, 1938. – 470 с.
3. Мухомов І. А. Політыка царызма в Белоруссии во второй половине XIX века /

С.М. Самбук – Минск: Высш. школа, 1980. – 235 с.

4. Комзолова, А.А. Политика самодержавия в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ. / А.А. Комзолова. – М.: Наука, 2005. – 383 с.
5. Гісторыя сялянства Беларусі са старажытных часоў да нашых дзён: у 3 т. рэдкал.: В.П. Панюціч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Бел. навука, 1997-2005. Т. 2: Гісторыя сялянства Беларусі ад рэформы 1861 г. да сакавіка 1917. 2002. – 552 с.
6. Сасім, А.М. Асаблівасці правядзення рэформы 1861 г. на Беларусі /З гісторыі эканамічных рэформаў на Беларусі: Вуч.-метаад. зб. Вып.2. / Г.П. Бушчык, У.А. Сосна, А.М. Сасім; пад рэд. В.І. Галубовіча. – Мінск: Экаперспектывы, 1997. – 104 с.